

УДК 94–054. 6(477. 51)"1871–1875"

DOI 10.31.65/2520-6966-2020-13i-99-316-328

О. О. Лейберов

старший викладач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Навчання інгуських етнографів Чаха Ахрієва та Асланбека Базоркіна у Ніжинському юридичному ліцеї князя Безбородька

У статті розглянуто період навчання видатних інгуських науковців, просвітників та суспільних діячів Чаха Ельмурзієвича Ахрієва та Асланбека Бануховича Базоркіна у Ніжинському юридичному ліцеї князя Безбородька у 1871–1875 рр. На основі широкого архівного матеріалу, що вперше залучається до наукового обігу, показано навчання, побутове життя інгуських ліцеїстів у Ніжині. Проаналізовано успішність навчання у ліцеї, стипендіальне забезпечення, матеріальне становище ліцеїстів. Автор уточнює низку моментів та дат з їхнього життя та висуває припущення, що потребують свого подальшого вивчення. На основі архівних джерел вдалося спростувати хибні твердження зарубіжних дослідників про "усиновлення" Ч. Ахрієва родиною російського полковника, час його навчання у ліцеї, місце навчання А. Базоркіна, адже у російській літературі досі панують твердження, що він навчається у Санкт-Петербурзькому університеті. Цілком реальним виглядає припущення про те, що, незважаючи на майже відмінне навчання, Ч. Е. Ахрієв не отримав класний чин XII класу, що передбачався статутом, за свої політичні зв'язки з російськими народо-вольцями, хоча прямих доказів цього виявити не вдалося.

*"Ніжинський період" став важливою віхою у науковому та творчому житті двох етнографів. Для А. Базоркіна він став початком його наукових досліджень, в той час як Ч. Ахрієв підготував у Ніжині та видав свої останні праці, а після завершення навчання повністю відійшов від наукових пошуків. Разом з тим можна беззаперечно стверджувати, що світогляд, система моральних цінностей інгуських просвітників були сформовані під час навчання у Ніжині під впливом передових викладачів та студентського колективу. **Ключові слова:** Ч. Ахрієв, А. Базоркін, інгуські етнографи, Ніжин, Юридичний ліцеї.*

У 2020 році Ніжинська вища школа святкує два знаменні ювілеї: 215-ту річницю від дня заснування та 200-річчя від дня початку навчання у Гімназії вищих наук. Протягом свого існування змінювались назви та напрями підготовки фахівців: Гімназія вищих наук

(1820–1832), Фізико-математичний ліцей (1832–1840), Юридичний ліцей (1840–1875), Історико-філологічний інститут (1875–1919), Інститут народної освіти (1919–1933), Педагогічний інститут (1933–1998), педагогічний університет (1998–2004), класичний університет (з 2004 року). За час існування було підготовлено понад 70 тисяч фахівців – педагогів, військових інженерів, юристів та правознавців тощо. Тут отримали вищу освіту багато відомих представників науки та культури. Серед них письменник Микола Гоголь, якого вважають класиком російської літератури, митці української літератури ХІХ століття Є. Гребінка та Л. Глібов. У стінах ніжинського вишу навчались засновник нової білоруської літератури Ф. Богушевич, український радянський письменник Ю. Збанацький, письменник та журналіст доби здобуття Україною незалежності Є. Гуцало. У свій час Юридичний ліцей князя Безбородька став освітньою Alma Mater для двох інгуських етнографів – Чаха Ельмурзійовича Ахрієва (1850–1914) та Асланбека Бануховича Базоркіна (1850–1890). Чах Ахрієв на Батьківщині вважається просвітником інгуського народу, першою людиною, що здобула вищу освіту серед інгушів. Асланбек Базоркін був першим інгуським літератором. Його твори, написані у Ніжині, носили характер не лише науково-етнографічного дослідження, а й поєднували в собі елементи художньої розповіді. Завдяки його таланту, художній майстерності світ духовних цінностей та історії інгушів і чеченців був вперше представлений широкому колу читачів.

Життя та творчість етнографів були об'єктом наукового вивчення лише закордонних дослідників, в Україні про них практично нічого не відомо [1–7]. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених історії існування Юридичного ліцею в Ніжині, у жодній з них немає згадки про навчання Ч. Ахрієва та А. Базоркіна [8–10]. Разом з тим у закордонних дослідженнях період їх навчання у Ніжині згадується тільки кількома словами, обмежуючись лише датами вступу та випуску. У більшості досліджень, присвячених А. Базоркіну, взагалі наголошується на тому, що він вищу освіту здобув у Санкт-Петербурзі. Але "ніжинський період" у житті обох етнографів був не тільки важливою віхою життя, періодом навчання та здобуття вищої освіти, а ще й часом, коли яскраво проявились їх таланти дослідників та літераторів, коли світ побачили їх твори. У ніжинському відділі Державного архіву Чернігівської області зберігаються документи, присвячені Ч. Ахрієву та А. Базоркіну, які до цього часу не вивчалися дослідниками їх творчості. Це документи, що містять свідчення про життя та навчання видатних етнографів у Ніжині. Вивчення всього масиву документів дозволить не тільки розкрити факти, пов'язані з періодом

навчання та перебування інгуських просвітників в Україні, а й допоможуть визначити хронологію подій у їх житті, нададуть можливість по-іншому поглянути на події, що трапились у їх долі після завершення навчання, окремими цікавими фрагментами доповнять картину повсякденного життя студентів кінця XIX століття у малоросійській провінції.

Чах Ельмурзійович Ахрієв народився 22 (10) травня 1850 р. в аулі Фуртоуге у родині старости Джейраської громади. У ранньому дитинстві він був взятий у аманати (заручники) та переселений у Владикавказ, де з часом вступив у школу військових кантоністів. Російський імперський уряд, продовжуючи війну на Кавказі, використовував такий спосіб для утримання місцевого населення у покорі. Заручники ставали запорукою лояльності до нової влади. Крім того, з аманатів, які навчалися у російських школах, уряд імперії намагався сформувати у майбутньому прошарок освічених та лояльних людей, яких можна було б використати для зміцнення влади на місцях. Директор народних училищ Ставропольської губернії, відомий педагог Я. М. Неверов писав: "Наше завдання – з братньою любов'ю прийняти їх у загальнолюдську сім'ю, і цю любов вони повинні оцінити. Їх свіжа та палка натура повинна бути спрямована на добрі справи" [2, с. 244].

Завершивши навчання у школі кантоністів, Ч. А. Ахрієв вступив одразу в 3-й клас Ставропольської класичної чоловічої гімназії. Цей навчальний заклад відзначався тим, що давав ґрунтовну освіту, мав першокласних педагогів, велику бібліотеку та гарні освітні традиції. Багато відомих діячів Росії та Північного Кавказу здобули освіту у стінах цього навчального закладу (історик О. С. Трачевський, революціонер, перший перекладач "Капіталу", Г. О. Лопатин, сходознавець Г. І. Кананов, адигейський письменник А.-Г. Кешев, географ М. Я. Динник, революціонер-народник, однокласник Ахрієва, М. Ф. Фроленко, А. Базоркін).

Після завершення курсу навчання у 1868 р. Ч. Ахрієв через проблеми зі здоров'ям повернувся до рідного аулу. Саме у цей час він здійснив свої перші етнографічні дослідження; багато мандрував Інгушетією, відвідав Асинську ущелину, побував у Назранському районі. До цього періоду його життя відноситься початок літературної діяльності. Результати своїх перших досліджень він опублікував у низці статей. У тефліській "Збірці свідчень про кавказьких горців" у 1870–1871 рр. побачили світ розвідки: "Кілька слів про героїв інгуського епосу", "Інгуські свята", "Про характер інгушів", "Про інгуських жінок" та ще ряд етнографічних нарисів. У цей час він прийняв рішення та почав підготовку до вступу у Ніжинський лицей князя Безбородька.

24 квітня 1840 р. був виданий імператорський указ про перетворення Ніжинського фізико-математичного ліцею князя Безбородька (який існував з 1832 р.) на юридичний. Ліцей мав стати спеціальною юридичною школою для підготовки чиновників для судових установ нижньої та середньої ланок. Вітчизняна дослідниця А. О. Торубара у своїй статті "Нежинский юридический лицей князя Безбородко в конце 50 – в первой половине 70-х гг. XIX в." зазначала: "З кінця 1850-х рр. Юридичний ліцей почало лихоманити. В періодичній пресі з'являлись публікації про його занепад та необхідність реформування. Причини занепаду Ліцею зрештою зводились до нестачі коштів... У 1863 р. за браком коштів був закритий Ліцейський пансіон, відтак студенти були вимушені винаймати квартири у городян, а невдовзі був скасований формений одяг вихованців" [10, с. 261]. Питанням необхідності перетворення Ліцею займався сам міністр народної освіти О. В. Головін. У міністерській записці з приводу цього питання наголошувалося, що "у самому устрої цих закладів приховані причини їх занепаду. Дійсно, ліцеї наші не мають до сьогодні ніякого визначеного, ні наукового, ні практичного значення, вони займають якесь середнє місце між університетами та гімназіями. Слідством цього є поверховість освіти, яка завжди шкодила та заважала нашому суспільству" [10, с. 261]. Практично доля навчального закладу була вирішена. Однак, як слушно зауважила А. Торубара, "саме у цей критичний для Ліцею момент несподівано почала зростати чисельність студентів: у зв'язку з проведенням судової реформи виникла гостра потреба у фахівцях-юристах, а здобути освіту в Ліцеї можна було швидше і простіше, ніж в університеті. Крім того, тоді було скасовано вступні іспити до університетів – відтепер до них могли вступати тільки особи з атестатами гімназій, отримати які було досить важко. Натомість до Ліцею вступні іспити ще зберігались. Вступивши у такий спосіб до Ліцею, студенти мали право переходу в університет, чим і користувались. З 1869–1870 навчального року кількість абітурієнтів досягала 200, а на перший курс вступало близько 100 осіб" [10, с. 263]. Саме у цей час студентом Ніжинського ліцею став Чах Ахрієв. У всіх закордонних біографічних виданнях, присвячених життю інгуського етнографа, стверджується, що у ліцеї Ч. Ахрієв навчався у 1870–1874 рр. Але це явна помилка. З документів, що були нами виявлені в архівних фондах, видно, що він вступив до ліцею у 1871 році, і то на другий семестр навчального року, адже у списках студентів 1-го семестру його прізвище відсутнє. Вже у кінці вересня 1871 року він подав заяву у раду ліцею з проханням звільнити його від плати за навчання. 6 жовтня Рада ліцею розглянула звернення. "Обговорювалося питання кого з п. студентів

Ліцею князя Безбородько слід звільнити у цьому 1871/72 навчальному році від плати за навчання... Приймаючи до уваги неспроможність, моральність та гарні успіхи у науках, звільнити від плати за навчання наступних студентів ліцею 1-го курсу: Архієва Чаха, Шрамкова Іларіона, Лунякіна Олексія" [11, арк. 17]. А 11 грудня 1871 р. рішення Ради було підтримано попечителем ліцею і Чах Ахрієв був звільнений від сплати за навчання. Необхідно звернути увагу на одну деталь: у документах 1871 р. його прізвище писалося з помилкою – Архієв. Ця помилка була виявлена та виправлена тільки коли Чах Ельмурзієвич перейшов на другий курс. Крім того, документи навчальної частини НЮЛ теж підтверджують саме цю дату. У списках студентів першого курсу про нього повідомлялося: "Архієв Чах; де виховувався – у Ставрополі; рік вступу – 1871; якого віросповідання – мусульманин; якого походження – почесний мешканець Джейрахської громади" [12, арк. 23]. Інформація з цього джерела також ставить під сумнів реальність розповіді Хаджи Рашид-Бековича Ахрієва, онука Ч. Ахрієва, про усиновлення останнього полковником російської армії. У статті "Мій дід – Чах Ельмурзієвич Ахрієв" він наводить таку цікаву оповідь (записану зі слів дочки Ч. Ахрієва у 1954 р.): "Одного гарного ранку загін російських військ під командуванням полковника напав на Фуртоуг. Сили були нерівні, аул був "приборканий". Полковник узяв в аманати 7 або 9 хлопчиків (точно не пам'ятаю) з прізвищ Ахрієвих та Льянових. Їх пішки, босими, погано одягненими погнали у Владикавказьку фортецю. Коли завели хлопчиків в якийсь двір, там знаходилася дружина полковника. У них не було своїх дітей, і їй сподобався невисокий блакитноокий хлопчик зі світлим кучерявим волоссям. Це був Чах. Вони (чоловік і дружина) просто взяли його собі як власність та всиновили його, що і визначило всю його подальшу долю. Так Чах знайшов "нову родину"... Незабаром полковник переїхав у Ставропіль, де Чах закінчує гімназію". Але дану інформацію варто поставити під сумнів. Можна сміливо стверджувати, що вся ця розповідь про усиновлення Ч. Ахрієва російським полковником не що інше як красива "родинна легенда", адже про неї згадує тільки його онук. Двоюрідний брат та шкільний товариш Чаха Ельмурзієвича, Саадулла Темуркович Ахрієв, розповіді якого про Ч. Ахрієва лягли в основу статті Л. П. Семенова, про це не згадує. Про це не має жодного натяку у документах, поданих Ахрієвим до правління ліцею. Приховати такий факт було дуже важко, адже кожен студент подавав у ліцей довідку з поліції "про благонадійність".

Навчався у ліцеї Чах Ахрієв непогано. Повний курс навчання тривав три роки й поділявся на 6 семестрів. По завершенні кожного

року студенти складали іспити для переведення на старший курс. Загалом повний курс навчання в ліцеї складався з "головних" (профільних) та "допоміжних" предметів. До перших належали: догматичне і моральне богослів'я; церковне законодавство (Ч. Ахрієв та А. Базоркін їх не вивчали, оскільки були мусульманами), енциклопедичне законодавство, державне право, закони казенного управління і повинностей, цивільне право, закони державного благоустрою, закони поліцейські та кримінальне право. У групу "допоміжних" предметів входили: загальна та російська статистика, російська історія, російська словесність, французька або німецька мови. Оцінювались знання за п'ятибальною шкалою: 5 – відмінно, 4 – добре, 3 – задовільно, 2 – посередньо, 1 – слабо, 0 – абсолютне незнання. Студент переводився з курсу на курс, якщо середній бал був вищим трьох, а двійки допускались з одного з додаткових предметів [10, с. 264]. Про успіхи Ч. Ахрієва свідчать оцінки (переважно добрі та відмінні з "основних" дисциплін та задовільні з "допоміжних") у екзаменаційних відомостях [13, арк. 31–40]. Додатковим підтвердженням його гарного навчання була штатна стипендія, яку він отримував у 1872–1873 рр. у розмірі 57 крб 14 коп [14, арк. 1–1 зв.; 15, арк. 2]. Розмір стипендії був не значний (тим паче Російську імперію у 1873 р. охопила банківська криза), але якщо до цього додати, що в усьому ліцеї було всього 16 стипендіатів, то значення її отримання Ахрієвим зростає [11, арк. 15]. Як свідчать дослідники, особливий вплив на Чаха Ахрієва у період його навчання у ліцеї здійснив викладач цивільного права І. П. Забугін, який захистив дисертацію на тему "Дух законів" Монтеск'є та його значення у науці про право та державу". Саме ідеї французького просвітника XVIII століття знайшли своє відображення у творчій спадщині Ч. Е. Ахрієва.

В останній рік свого навчання у ліцеї Чах Ахрієв саме у Ніжині підготував до друку "Етнографічний нарис інгуського народу з додаванням його казок та переказів", що був надрукований на шпальтах влади кавказької газети "Терські відомості" [16]. Мабуть цей нарис є першим варіантом наступного – "Інгуші: їх перекази, вірування та повір'я", що побачив світ у 1875 р. Однак у Ніжині про його роботи скоріш за все не знали, а він не афішував своєї творчості. Залишається фактом, що у солідній бібліотеці ліцею не було жодної з його наукових робіт, крім того, він не видав у Ніжині за роки свого студентства жодної статті.

У кінці травня – на початку червня 1874 р Чах Ахрієв складав випускні іспити, за результатами яких мав отримати не тільки атестат, а й право на класний чин. Для випуску з чином XII класу

необхідно було одержати з "основних" предметів середній бал 4 і з кожного предмета окремо не менше 3, з "додаткових" – середній бал з кожного предмета не менше 3. Для випуску з чином XIV класу існували такі ж вимоги, як при переводі з курсу на курс [10, с. 264].

Протокол іспитів студентів III курсу ліцею засвідчує: "Ахрієв Чах: Богослів'я – мусульманин, Енциклопедичне законодавство – 5, Державні закони – 4, Цивільні закони – 4, Цивільне судочинство – 4, Кримінальне право – 4, Карне судочинство – 4, Закони державного благоустрою – 3, Фінансове право – 4, Річний екзаменаційний твір – 4, Загальна сума балів з "основних" предметів – 41, Загальний середній висновок з цих предметів – 4,1, Російська словесність – 3, Загальна та російська статистика – 3, Російська історія – 3, Французька мова – 3, Німецька мова – не вивчав. Сума балів з "допоміжних" предметів – 12, Загальний висновок з цієї суми – 3, Поведінка; Удостоєний XII класного чину" [17, арк. 9–10]. Разом з Чахом Ахрієвим на курсі вчилася 49 студентів, з них 17 осіб вибуло або не склали екзаменаційні випробування, 11 студентів отримали по завершенні навчання XIV чин Табелю про ранги (колезького реєстратора), а решта – 21 особа, чин губернського секретаря, такий який повинен був отримати Ч. Ахрієв. Однак чин він так і не отримав.

12 червня 1874 року Рада ліцею направила лист попечителю Київського навчального округу з проханням затвердити у класних чинах студентів, що завершили навчання. Рада повідомляла, що "... розглянувши на своєму засіданні результати іспитів студентів 3-го курсу Ліцею по всіх предметах трьохрічного навчання та одноголосно визначилась про нагородження атестатами з правом на класні чини тих з них, які з успіхом завершили повний курс. Маємо честь просити Вас про утвердження: Ахрієва Чаха, Ветрова Петра, Лідотовського Микиту, Мозговго Василя, Поставського Арістарха, Ратієва Петра, Старосветського Олександра у праві на чин XII класу при вступі на цивільну службу" [18, арк. 2–2 зв.]. 22 червня надійшла відповідь від попечителя Київського навчального округу за № 6955, у який він повідомляв, що "... студенти, що завершили курс Ліцею, а саме: Ветров Петро, Мозговой Василь, Поставський Арістарх, Ратієв Петро, Старосветський Олександр удостоєні атестату з правом на отримання при вступі на цивільну службу чину XII класу... та дозволяю це привести у виконання" [18, арк. 4]. Прізвищ Чаха Ахрієва та Лідотовського Микити у цьому списку не було. Чому Ч. Ахрієв не отримав чин губернського секретаря, який він заслужив своїм гарним навчанням у ліцеї, достеменно не відомо. Так, російський дослідник Ібрагім Дахкільгов у своїй роботі "Він стояв біля

витоків інгуської науки" зазначав: "... не виключено, що Чах Ахрієв, у силу своєї освіченості, палкого розуму, міг брати участь у будь-яких студентських заворушеннях". Потім дослідник продовжує, що "було б цікаво та важливо вивчити архіви Ніжинського ліцею та поліцейського відділення тих років. Можливо, це дозволило відкрити деякі невідомі сторінки з життя інгуського ліцеїста" [2, с. 245]. Разом з тим документи "ніжинського періоду" доводять, що Ч. Ахрієв "за свідченнями, зібраними як офіційним, так і приватним шляхом поведінки та моральності гарної" [14, арк. 1]. На жаль, у архівах місцевої поліції не збереглося жодних документів стосовно життя Чаха Ахрієва у Ніжині. На нашу думку, навряд він брав участь у народовольчих організаціях та їх зібраннях, як пишуть деякі дослідники. Адже існування таких організацій та їх діяльності у Ніжині під час його навчання не зафіксовано. Не було ніяких студентських виступів та хвилювань у цей час у ліцеї. Можливо, йому просто пригадали щось з його навчання у Ставропольській гімназії, або його знайомство з Германом Лопатиним тих часів. Але залишається беззаперечним фактом, що після завершення навчання він був направлений (читайте – засланий) на роботу у "теплий Сибір" – Закавказзя. 16 жовтня 1874 р. Чах Ахрієв отримав місце кандидата у Тіфліській судовій палаті без утримання. Після цього він повністю відходить від наукової та суспільно-політичної діяльності, зосередившись тільки на службі та власній родині.

Інший студент юридичного ліцею, Асланбек Базоркін, був не тільки видатним етнографом, а й вважається першим інгуським літератором. Влітку 1873 р. Асланбек, перебуваючи на канікулах у гірській Інгушетії, був присутній на святкуванні язичницького свята на честь бога Мягцелі. Все побачене – святковий одяг, ритуали, обряд жертвоприношення – він описав у статті "Гірське паломництво". Ця стаття була написана у Ніжині та видана у 1875 р. у 8-му випуску "Збірки свідчень про кавказьких горців". Але архівних свідчень про його іншу літературну діяльність в Ніжині не збереглося. Разом з тим архівні документи, що зберігаються в Ніжині, дають змогу прояснити низку питань з його життя. У більшості біографічних заміток, присвячених А. Базоркіну, зазначено, що рік його народження – 1852-й. Краєзнавець Б. Абадієв у статті "Генерал Банухо Базоркін та його сини" вказує дату його народження – 3 березня 1851 р., але при цьому не подає жодного посилання на джерела. Разом з тим архівні документи дають можливість по-іншому поглянути на дату його народження. У медичному свідоцтві, виданому батьку А. Базоркіна, поручику Банухо Базоркіну, 15 січня 1859 р. від молодшого ординатора Владикавказького військового шпиталю, лікаря колезького

асесора Жуковського, сказано, що "його син, Аслан-Бек (така форма написання його імені фігурує в усіх документах того часу – О. Л.) Банухов син Базоркін має від народження 10 років, статури від природи здорової, у теперішній час цілком здоровий, ніяких фізичних недоліків не має, запобіжна коров'яча віспа йому була прищеплена, але за заявою родичів була натуральна, яка після себе не залишила на тілі ніяких ознак, і до навчання у освітньому закладі придатний" [19, арк. 115]. Це дозволяє припустити, що Асланбек був народжений у 1849 р. Банухо Базоркін отримав чин поручика 30 червня 1858 р., що підтверджує наше припущення. В іншому свідоцтві, з Санкт-Петербурзького університету, записано, що "Аслан-Бек Базоркін, 22 років від народження..." Документ датований 1871 р., а це дає додаткову підставу стверджувати, що А. Базоркін народився у 1849 р.

У біографіях А. Б. Базоркіна більшість російських дослідників наголошували на тому факті, що він навчався та закінчив університет у Санкт-Петербурзі. Останнім часом з'явилися свідчення, що він "у 1871 р. вступив на відділення природничих наук фізико-математичного факультету Санкт-Петербурзького університету, через рік полишив навчання, вступив у Ніжинський Чернігівської губернії ліцей ім. князя Безбородька".

Але наявні архівні матеріали дають змогу спростувати ці факти біографії інгуського етнографа. У проханні про зарахування на навчання у Ніжинський ліцей від 18 вересня 1872 р. № 222 А. Базоркін повідомляв директора: "У квітні місяці цього року я залишив Петербурзький Університет за домашніми обставинами та у теперішній час бажаю поступити до Ніжинського Ліцею ... прошу прийняти мене до складу студентів та витребувати мої документи з Правління Петербурзького університету" Потім він додавав, що "гроші за право слухання лекцій будуть представлені по моєму приїзду до міста Ніжина" [19, арк. 86]. При цьому він повідомляв про себе, що народився у аулі Базоркінському Терської області та надав метричне свідоцтво. Правління Ліцею, на його прохання, звернулося до столичного вишу, звідки у кінці жовтня 1872 р. надійшли документи А. Базоркіна – гімназійний атестат за № 207, свідоцтво про походження, свідоцтво про бідність, медичне свідоцтво та свідоцтво про звільнення з Санкт-Петербурзького університету за № 4232 [17, арк. 113]. У свідоцтві, виданому Петербурзьким університетом, повідомлялось, що "пред'явник цього завершив курс у Ставропольській класичній гімназії Аслан-Бек Базоркін, 22 років від народження, магометанського віросповідання, по витриманому в серпні 1871 року перевірконого іспиту, зарахований до складу студентів Імператорського Санкт-Петербурзького

університету 2 березня 1872 року на перший курс розряду природничих наук, а 9 числа того ж місяця за несплату встановленої за слухання лекцій платні, відрахований з Університету, тому правом наданим студентам, що завершили повний курс університетського навчання, користуватися не може. Під час знаходження в Університеті Базоркін був вельми гарної поведінки" [19, арк. 114–114 зв.]. Таким чином, А. Базоркін був студентом Санкт-Петербурзького університету не рік, а всього тиждень.

На жаль, документів, що свідчили б про життя та навчання А. Базоркіна в Ніжині збереглось дуже мало. Відомо, що у 1872 р., одразу після вступу на навчання, він подав заяву, у якій просив Правління ліцею прийняти його на штатне утримання у зв'язку з "недостатнім фінансовим становищем, яке утруднює його утримання" [20, арк. 1], на яку отримав позитивне рішення. Потім заяви такого ж змісту він подавав у двох півріччях 1873 навчального року. "19 жовтня 1874 р. студенти Ліцею 3-го курсу Сидоренко Дмитро, Бурцев Олександр, Синьковський Григорій та Базоркін Аслан-Бек через недостатній їхній матеріальний стан не можуть утримувати себе, а тому просять прийняти їх на штатне утримання. Оскільки дані студенти дійсно бідного стану та показують гарні успіхи у науках та є вакантні місця, то правління Ліцею дозволяє прийняти їх на штатне утримання..." [20, арк. 1–2]. Всі прохання були задоволені.

Успіхи у навчанні у нього були непоганими, але гіршими, ніж у Ч. Ахрієва. Так, у відомості за 1874 р. відмічено: "Базоркін Аслан-Бек: Богослів'я – мусульманин, Енциклопедичне законодавство – 3, Кримінальне право – 3, Фінансове право – 3, Загальний середній висновок з цих предметів – 18, Російська словесність – 4 (свою працю "Гірське паломництво" він написав саме російською), Загальна та російська статистика – 3, Російська історія – 3, Французька мова – 3, Німецька мова – не вивчав, Сума балів із допоміжних предметів – 13, Загальний висновок з цієї суми – 3,25, Поведінка -; Переведений на наступний курс" [17, арк. 9–10]. Врешті-решт Асланбек Базоркін склав випускні іспити та, отримавши чин XIV класу, був випущений з ліцею у 1875 р. В цьому ж році Юридичний ліцей припинив своє існування і на його базі було відкрито Історико-філологічний інститут.

Підсумовуючи, слід відмітити, що "ніжинський період" у житті обох інгуських просвітників став часом становлення їх особистостей. У цей час вони не лише здобули вищу освіту та отримали документи про це, а й зробили серйозний внесок у свою наукову діяльність. Статті, підготовлені та написані у Ніжині, передають не лише етнографічні особливості, духовні цінності, історію інгушів та чеченців, а й

сповнені гуманізмом, любов'ю до свого народу та Батьківщини. Нам вдалося з'ясувати низку моментів у їхньому житті, що припали на період навчання у Ніжині, уточнити дати, пов'язані з їх науковою діяльністю, спростувати міфи (про усиновлення Ч. Ахрієва родиною російського полковника та про навчання А. Базоркіна у Санкт-Петербурзькому університеті), висунути кілька припущень, що потребують свого подальшого вивчення. Знайдені та введені нами у науковий обіг архівні документи, що стосуються життя та навчання у юридичному ліцеї обох видатних інгушів, дають можливість не лише заповнити лакуни у біографіях науковців, а й по-іншому поглянути на їх дослідницьку діяльність та творчість, зрозуміти та усвідомити їх як особистостей. Разом з тим слід також відмітити, що Ніжинська вища школа була і продовжує залишатись колицкою для видатних людей, що зробили великий внесок у розвиток та історію різних народів і прославили цей вищий навчальний заклад.

Література

1. Ахрієва Н. Г. Воспоминания об отце. *Ингушский просветитель Чах Ахриев*. Грозный: ЧИКИ, 1968. С. 51–53.
2. Дахильгов И. А. Он стоял у истоков ингушской науки. *Чах Эльмурзиевич Ахриев. Избранное*. Пазрань, 2000. С. 243–254.
3. Мальсагов А. У. Кто он, Асланбек Базоркин? (на инг. яз.). *За новую жизнь: литературоведческие статьи*. Грозный: ЧИКИ, 1990. С. 12–41.
4. Семенов Л. П. Чах Ахриев. Первый ингушский краевед. Владикавказ, 1928. 12 с.
5. Туркаев Х. В. Путь к художественной правде (Становление реализма в чеченской и ингушской литературах). Грозный: ЧИКИ, 1987. 240 с.
6. Яндаров А. Д. Ингушский просветитель Чах Ахриев. Грозный: ЧИКИ, 1968. 56 с.
7. Яндиева М. Д. Ингушская литература. *Литература народов России: XX век: словарь*. Москва: Наука, 2005. С. 117–139.
8. Самойленко Г. В. Юридичний ліцей (1840–1875). *Ніжинська вища школа (1820–1995)*. Ніжин, 1995. С. 93–118.
9. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: від гімназії вищих наук до університету. Ніжин: Ніжинський державний педагогічний університет ім. Миколи Гоголя, 2000. 113 с.
10. Торубара А. О. Ніжинський юридичний ліцей князя Безбородька наприкінці 50 – у першій половині 70-х рр. XIX ст. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія "Педагогічні та історичні науки"*. 2012. Вип. 103. С. 259–266.
11. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – ВДАЧОН). Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 225.
12. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 785.
13. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1513.
14. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 791.

15. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 820.
16. Ахриев Ч. Э. Этнографический очерк ингушевского народа с приложением его сказок и преданий. *Терские ведомости*. 1872. № 27–35, 39, 42, 43, 45–46; 1873. № 3, 21, 22, 24–26.
17. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 822.
18. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 828.
19. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 799.
20. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 803.

References

1. Akhriyeva N. G. (1968) *Vospominaniya ob ottse* [Memories of the father]. *Ingushskiy prosvetitel Chakh Akhriyev*. Groznyy: CHIKI, S. 51–53 [in Russia].
2. Dakhkilgov I. A. (2000) On stoyal u istokov ingushskoy nauki [Dakhkilgov I. A. He stood at the origins of Ingush science]. *Chakh Elmurziyevich Akhriyev*. *Izbrannoye*. Pazran. S. 243–254 [in Russia].
3. Malsagov A. U. (1990) Kto on, Aslanbek Bazorkin? [Who is Aslanbek Bazorkin?]. *Za novuyu zhizn': Literaturovedcheskiye stat'i*. Groznyy: CHIKI, S. 12–41 [in Russia].
4. Semenov L. P. (1928) Chakh Akhriyev. Pervyy ingushskiy krayeved [Chah Akhriev. The first Ingush local historian]. *Vladikavkaz*, 12 s. [in Russia].
5. Turkayev KH. V. (1987) Puty k khudozhestvennoy pravde: (Stanovleniye realizma v chechenskoy i ingushskoy literaturakh) [The path to artistic truth: (The formation of realism in Chechen and Ingush literature)]. Groznyy: CHIKI, 240 s. [in Russia].
6. Yandarov A. D. (1968) Ingushskiy prosvetitel Chakh Akhriyev [Yandarov A. D. Ingush enlightener Chakh Akhriev]. Groznyy: CHIKI. 56 s. [in Russia].
7. Yandiyeva M. D. (2005) Ingushchskaya literature [Ingush literature]. *Literatura narodov Rossii: XX vek: slovar*. M.: Nauka. S. 117–139. [in Russia].
8. Samoylenko G. V. (1995) Yuridichniy litsey (1840–1875) [Legal school (1840–1875)]. *Nizhins'ka vishcha shkola (1820–1995)*. Nizhin, S. 93–118. [in Ukraina].
9. Samoylenko H. V., Samoylenko O. H. (2000) Nizhynska vyshcha shkola: vid himnaziyi vyshchykh nauk do universytetu [Nizhyn High School: From the Gymnasium of Higher Sciences to the University]. Nizhyn: Nizhynskyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet im. Mykoly Hoholya. 113 s. [in Ukraina].
10. Torubara A. O. (2012) Nizhynskyy yurydychnyy litsey knyazya Bezborodka naprykintsi 50-u pershiy polovyni 70-kh rr. XIX st. [Nizhyn Law Lyceum of Prince Bezborodko in the late 50's and the first half of the 70's of the XIX century] *Naukovi zapysky Natsional'noho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova*. Seriya: Pedahohichni ta istorychni nauky. Vyp. 103. S. 259–266. [in Ukraina].
11. Viddil zabezpechennya zberezenosti dokumentiv Dkrzhavnogo arkhivu Chernihivskoy oblasti v m. Nizhyni (dali – VDACHON), F. 1359, Op. 1. Spr. 225.
12. VDACHON, F. 1359, Op. 1, Spr. 785.
13. VDACHON, F. 1359, Op. 1, Spr. 1513.
14. VDACHON, F. 1359, Op. 1, Spr. 791.

15. VDACHON, F. 1359, Op. 1, Spr. 820.

16. Akhriyev CH. E. (1872–1873) Etnograficheskiy ocherk ingushevskogo naroda s prilozheniyem yego skazok i predaniy [Akhriev Ch. E. Ethnographic essay of the Ingush people with the application of their tales and traditions] // Terskiye vedomosti. № 27–35, 39, 42, 43, 45–46; № 3, 21, 22, 24–26. [in Russia].

17. VDACHON, F. 1359, Op. 1, Spr. 822.

18. VDACHON, F. 1359, Op. 1, Spr. 828.

19. VDACHON, F. 1359, Op. 1, Spr. 799.

20. VDACHON, F. 1359, Op. 1, Spr. 803.

O. O. Leiberov

Senior lecturer in the Department of World History and international relations,
Nizhyn Mykola Gogol State University

Training of Ingush ethnographers by Chakh Ahriev and Aslanbek Bazorkin at prince Bezborodko's Nizhyn lyceum

The article examines the period of study of prominent Ingush scientists, educators and public figures Chakhl Elmurzievich Akhriev and Aslambek Banukhovych Bazorkin in the Nizhyn Law Lyceum of Prince Bezborodko in 1871–1875. Ingush lyceum students in Nizhyn. The success of lyceum education, scholarship provision, financial situation of lyceum students are analyzed. The author clarifies a number of moments and dates from their lives and makes a number of assumptions that need further study. On the basis of archival sources, it was possible to refute the false claims of foreign researchers about the "adoption" of Ch. Akhriev by the Russian colonel's family, the time of his studies at the lyceum, the place of A. Bazorkin's studies. . It is quite realistic to assume that despite the almost excellent training, Ch. E. Akhriev did not receive the twelfth-class class rank required by the statute for his political ties to Russian people's volunteers, although no direct evidence of this could be found.

The period at the party became an important milestone in the scientific and creative life of the two ethnographers. For A. Bazorkin, it was the beginning of his scientific research, while Ch. Akhriev prepared in Nizhyn and published his latest works, and after graduation completely departed from scientific research. At the same time, it can be unequivocally stated that the worldview, the system of moral values of the Ingush educators were formed during the study in Nizhyn under the influence of leading teachers and students.

Key words: Ch. Akhriev, A. Bazorkin, Ingush ethnographers, Nizhyn legal lyceum.